

Лёсы беларускай літаратурнай мовы і беларускіх лінгвістаў у 1920–1930-я гады

Сяргей Запрудскі, *Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930 гады*, Мінск 2013, сс. 368

Разглядаемая кніга Сяргея Запрудскага была падпісаная да друку 20.12.2013 года, а да нешматлікіх чытачоў дайшла ў першай палове 2014 года, таму што выдадзена Беларускаім дзяржаўным універсітэтам накладам толькі ў 100 асобнікаў. Перыяд 20–30-х гадоў XX стагоддзя вызначыў шляхі развіцця беларускай мовы па сённяшні час, і таму многія мовазнаўцы засяроджвалі на ім сваю ўвагу. Найчасцей аднак даследавалі мастацкі стыль, не аналізуючы належным чынам матэрыялаў публіцыстычнай, навукова-папулярнай і папулярнай літаратуры. І таму менавіта гэтай літаратуры аддаецца перавага ў рэцэнзаванай працы.

Кніга складаецца з уводзінаў, сямі раздзелаў, заключэння, бібліяграфічных спасылак і спісу скарачэнняў. Як піша сам Аўтар: *Мэта кнігі – прапанаваць у значнай ступені новы і больш дэталёвы погляд на фарміраванне прэскрыптыўнага адгалінавання беларускай лінгвістыкі 1920–1930-х гг., у аснове існавання якога ляжалі важныя сацыяльныя зрухі таго часу, а таксама асэнсаваць станаўленне нарматыўнага мовазнаўства ў суадносінах і ў сувязях з фактамі развіцця тагачаснай беларускай літаратурнай мовы* (с. 6).

У першым раздзеле пад загалоўкам *Сацыяльнае ўздзеянне на развіццё мовы прымяняльна да яе літаратурнай інастасі* (с. 14–50) разглядаецца гі-

сторыя вывучэння пытання сацыяльнага ўздзеяння на мову, спецыфіка развіцця беларускага мовазнаўства ў 1920–1930-я гады ды літаратурная мова як “рукатворны” аб’ект і асаблівасці вывучэння яе гісторыі. Аўтар, аналізуючы прэскрыптыўна-нармалізацыйны характар беларускай лінгвістыкі, піша пра інтэнсіўную працу асабліва ў 1920-я гады, калі выйшла пяць выданняў “Беларускай граматыкі для школ” Браніслава Тарашкевіча ды восем граматычных дапаможнікаў і таксама восем падручнікаў Язэпа Лёсіка. Паявіліся таксама слоўнікавыя працы: выйшлі па два выданні “Руска-беларускага слоўніка” Міколы Байкова і Максіма Гарэцкага ды “Расійска-беларускага слоўніка” таго ж Байкова і Сцяпана Некрашэвіча. У 1930-х гадах інтэнсіўнасць падрыхтоўкі нармалізацыйных выданняў знізілася, але тым не менш у 1934 годзе выйшаў “Правапіс беларускай мовы”, у наступныя два гады – дзве граматыкі, у 1937 годзе – “Руска-беларускі слоўнік”, а двума гадамі пазней – дапаможнік па сінтаксісе. Усе гэтыя выданні сталіся падставай апрацоўкі іншай метадычнай літаратуры для выкарыстання ў школах ды на розных курсах. Вельмі каштоўна тое, што С. Запрудскі аналізуе гэтыя выданні з улікам навуковай літаратуры беларускіх аўтараў ды замежных славістаў. Не менш важна таксама апісанне адносін беларускай лінгвістыкі 1920-х гадоў з уладай. Першымі ахвярамі павароту ў культурнай палітыцы 1929–1930 гадоў сталі: Сцяпан Некрашэвіч, Вацлаў Ластоўскі, Мікола Байкоў, Леў Цвяткоў, Мікалай Дурнаво, Ёсіф Воўк-Левановіч. *Аднак – як падкрэслівае Аўтар публікацыі – звальненні з пасадак, траўля і пазбаўленне працы яшчэ не былі для беларускіх мовазнаўцаў на пераломе 1920–1930-х гг. самымі неспрыяльнымі выклікамі. У 1930 г. адбыўся сапраўдны крах беларускай лінгвістыкі (с. 29). У 1930 годзе былі чаргова арыштаваныя: Іван Бялькевіч, Уладзіслаў Чаржынскі, Мікалай Каспяровіч, Міхайла Грамыка, Браніслаў Эпімах-Шыпіла, Пётр Бузук ды згаданыя ўжо: М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч. Да большасці названых вучоных былі прад’яўлены абвінавачанні ва ўдзеле ў контррэвалюцыйнай арганізацыі. Усё гэта цалкам змяніла навуковы клімат у Беларусі (с. 30).*

Аналізуючы месца перыяду 1920–1930-х гадоў у рамках гісторыі беларускай літаратурнай мовы, С. Запрудскі крытычна ставіцца да акрэслівання цэлага перыяду XIX–XX стагоддзяў двума рознымі тэрмінамі: “новая беларуская літаратурная мова” і “сучасная беларуская літаратурная мова” ды паказвае на адметнасці паміж сучаснай мовай і літаратурнай мовай 1920-х гадоў, якой характэрная была полінайменнасць, якая, як правіла, выступае ў літаратурнай мове звычайна толькі на этапе яе ранняга (незавершанага) фарміравання.

Другі раздзел *Гісторыя беларускага мовазнаўства і беларускай літаратурнай мовы міжваеннага перыяду ў асветленні лінгвістыкі* (51–85) прысвечаны агляду прац па гісторыі мовазнаўства і беларускай мовы такіх вучоных, як: Леў Шакун, Пол Вэкслер, Іван Германовіч, Іван Крамко, Антон Юрэвіч, Алена Яновіч, Арцём Баханькоў, Мікалай Абабурка і нават аўтараў кандыдацкіх дысертацый. С. Запрудскі паказвае не толькі багаты ўнёсак беларускіх мовазнаўцаў у развіццё лінгвістыкі, але таксама іх погляды, а нават змену стаўлення да аналізаванага перыяду 1920–1930-х гадоў, напрыклад,

заўважае, што ацэнка Львом Шакуном беларускай лінгвістыкі 1920-х гадоў *істотна змянілася ў станоўчы бок толькі з выданнем у 1995 г. дапаможніка «Гісторыя беларускага мовазнаўства»* (с. 52). С. Запрудскі звяртае ўвагу на тое, што ў гісторыі Беларусі не заўсёды можна было *паслядоўна і несупярэчліва паказаць працэсы развіцця беларускай літаратурнай мовы ў 1920–1930-я гг.* (с. 70–71), і таму дапаможнікі па гісторыі беларускай літаратурнай мовы Шакуна *маюць вялікае значэнне як важны этап асэнсавання адпаведнай тэматыкі* (с. 71). С. Запрудскі слухна заўважае, што ў беларускай лінгвістыцы недастакова ўлічваюцца дасягненні ў галіне беларузнаўства розных замежных аўтараў. Падкрэсліваючы каштоўнасць прац П. Вэкслера, С. Запрудскі палічыў адной з задач сучаснай лінгвістыкі ўвесці іх у навуковы ўжытак беларускіх мовазнаўцаў ды вызначыць іх месца сярод іншых беларусістычных прац.

У трэцім раздзеле пад загалоўкам *Лінгвістыка 1920-х гг.: распрацоўка правапісу, тэрміналогіі, канцэпцыі літаратурнай мовы* (с. 86–148) разглядаецца правапісная праблематыка 1920–1925 гадоў, Акадэмічная канферэнцыя па рэформе правапісу 1926 года, распрацоўка правапісу беларускай мовы ў канцы 1920-х гадоў ды выпрацоўка канцэпцыі літаратурнай мовы. С. Запрудскі, аналізуючы асаблівасці «Беларускай граматыкі для школ» Б. Тарашкевіча, піша пра яе значэнне для распрацоўкі арфаграфічных і граматычных нормаў. Заўважае пры гэтым, што на пачатку 1920-х гадоў у абедзвюх частках Беларусі *былі ва ўжытку заснаваныя на аднолькавай базе правапісныя падручнікі, што спрыяла пашырэнню і замацаванню ўніфікаванай арфаграфічнай практыкі* (с. 87). Ва ўсходняй частцы Беларусі ў школах ужывалася «Практычная граматыка» Я. Лёсіка. Нармалізацыі беларускай мовы спрыяла таксама актыўнае развіццё кнігадрукавання і перыядычных выданняў. У тым самым моўным русле ўтрымліваліся пазнейшыя працы Яна Станкевіча: «Беларуская правапіс з практыкаваннямі» ды «Правапіс чужых слоў». Брашуру Я. Станкевіча аб напісанні замежных слоў С. Запрудскі разглядае як своеасаблівы дадатак да правапісу Б. Тарашкевіча. Таксама выдадзены ў Вільні ў 1925 годзе падручнік Радаслава Астроўскага быў апрацаваны на аснове правапісаў Б. Тарашкевіча і Я. Лёсіка.

Тагачасныя лінгвісты заўважалі аднак недасканалыя моманты ў кадыфікацыі (наяўнасць дублетных граматычных формаў, адлюстраванне якання, скарачэнне галосных *у, і*, абазначэнне асіміляцыйнай мяккасці зычных, правапіс запазычанай лексікі) і вялі шырокую дыскусію пра неабходнасць унясення змен у беларускі правапіс. Акадэмічная канферэнцыя паставіла, між іншым: не разглядаць пашырэння фанетычнага прынцыпу правапісу на зычныя, адхіліць напісанне кожнага ненаціскага *е* праз *я* (поўнае яканне), пашырыць аканне на чужаземную лексіку, але гэтае правіла датычыла толькі пераходу *о* » *а*. Аднак аказалася, што сітуацыя з рэфармаваннем беларускай мовы не такая простая, як выглядала ў даканферэнцыйных публікацыях Я. Лёсіка, і было вырашана прынятую рэформу не ажыццяўляць. С. Запрудскі слухна звяртае ўвагу на тое, што з-за палітычных ацэнак канферэнцыі на пачатку 1930-х гадоў, калі называлі яе *генеральным злётам нацдэмаўскіх контррэвалюцыйнераў ці сусветным контррэвалюцыйным кангрэсам бела-*

рускаў, Акадэмічная канферэнцыя доўгі час не магла атрымаць адэкватную ацэнку ў беларускай навуцы.

Апрацоўка матэрыялаў канферэнцыі і падрыхтоўка канчатковага праекта правапісу была даручана Камісіі літаратурнай мовы, якая была створана 1 кастрычніка 1927 года і старшынёй якой быў абраны С. Некрашэвіч. Канчатковым тэрмінам падрыхтоўкі праекта быў вызначаны 1 студзеня 1929 года. Праект быў апублікаваны, праўдападобна, у першай палове 1930 года. Правілы ў гэтым кампрамісным праекце можна падзяліць на чатыры групы: захаваныя тыя асноўныя правілы, якія былі сфармуляваныя ў 1918 годзе Б. Таршкевічам; у частку правіл былі ўнесены рэдакцыйныя змены; асобныя правілы былі зменены істотным чынам; частка правіл не мела аналагаў у правапісе Б. Тарашкевіча.

У 1920-я гады вялікая праца праводзілася ў фарміраванні навуковай тэрміналогіі. Параўноўваючы публікацыі з гэтай галіны, Аўтар рэцэнзаванай кнігі заўважае адметнасці паміж заходнебеларускімі і ўсходнебеларускімі тэрмінаўтворцамі. Усім ім быў характэрны моўны пурызм, толькі на захадзе Беларусі пурызм быў арыентаваны супраць польскай мовы, а на ўсходзе – супраць расійскай.

Чацвёрты раздзел *Узус беларускай літаратурнай мовы 1920-х гг.* (149–217 с.) ахоплівае правапіс, марфалогію, лексіку, словаўтварэнне і націск. С. Запрудскі шырока абмяркоўвае мовазнаўчыя спрэчкі адносна рэалізацыі ненаціскага *о* ў запазычаных словах, гэта значыць, пашырэння з’явы аканья на чужамоўную лексіку, і прыходзіць да высновы, што гэтая тэндэнцыя *большы выразна праявілася толькі ў 1932 г., калі ў Беларусі моцна змянілася палітычная і культурная сітуацыя* (с. 157).

З марфалагічных пытанняў С. Запрудскі разглядае гісторыю адпрыметнікавых назоўнікаў на *-істы*. Згодна сабранаму даследчыкам матэрыялу, прыметнікаваму скланенню падлягала як мінімум 70 назоўнікаў тыпу: *авантурысты, гарманісты, інтэрнацыяналісты, марксісты*... Цікава, што яны ўжываліся толькі ў дачыненні да асоб мужчынскага полу. Пры ўтварэнні назоўнікаў жаночага полу дадаваўся суфікс *-к-а*: *гімназістка, тэлефаністка, масажыстка*... Беларускі даследчык аднак лічыць, што гэта не прычынілася да выхаду з ужывання формаў на *-істы*. Прычынай іх заняпаду хутчэй за ўсё былі экстралінгвістычныя фактары, а менавіта арышт у 1930 годзе вядучых беларускіх лінгвістаў і шырокая інфармацыя ў СМІ аб іх шкодніцкай дзейнасці. Гады “штучныя” формы на *-істы* сталі ўспрымацца перадусім як навізаныя “мовазнаўцамі-шкоднікамі” (с. 162). У ацэнцы С. Запрудскага, гэта *цікавы выпадак, калі пэўная рэдкая моўная рыса пасля перыяду дынамічнага ўздыму і стабільнага ўжывання ў літаратурнай мове раптоўна занепадае з-за прычын экстралінгвістычнага характару* (с. 163).

Вельмі цікава прадстаўлены ў кнізе мовазнаўчыя дыскусіі з галіны лексікалогіі, з асаблівым улікам вандроўных запазычанняў-калек і паланізмаў. Адны з гэтых запазычанняў-калек трывала замацаваліся ў мове і існуюць без якіх-небудзь альтэрнатыв (адраджэнне, сучаснасць), другія ўжываюцца абмежавана і канкуруюць з інтэрнацыяналізмамі альбо русізмамі (*жыццяпіс, лякарня*), трэція ўжываліся ў перыяд 1920-х гадоў, але адсутнічаюць у сучасным

узусе (*абвод, чужаслоў*), а чацвёртую групу складаюць эфемерныя словы (*лятучка*).

На інтэнсіўнасць запазычанняў з польскай мовы ўплывае працягласць польска-беларускіх кантактаў. У 1920-я гады польская мова была адной з чатырох дзяржаўных моў у БССР. У 1928 годзе было 127 польскамоўных школ. *Аж да сярэдзіны – канца 1930-х гг. на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі польскамоўныя тэатральныя калектывы, выдаваліся падручнікі і мастацкая літаратура, друкавалася больш за 10 польскамоўных газет. У нацыянальных польскіх акругах польская мова была мовай справаводства, у некаторых гарадах (Мінску, Барысаве і Магілёве) дзейнічалі польскамоўныя суды* (с. 181–182). Апрача гэтага было нямала пісьменнікаў-білінгваў. Зразумела, што ўсё гэта спрыяла пранікненню польскай лексікі ў беларускую мову. С. Запрудскі прыводзіць шмат прыкладаў паланізмаў (*апінія, баданне, вылам, гарбата, дзедзіна, здане*) і прыходзіць да высновы, што ў 1920-я гады польскія лексемы, а таксама словаўтваральныя мадэлі заставаліся *важнай крыніцай фарміравання беларускай літаратурнай мовы, у тым ліку яе навуковага і публіцыстычнага стыляў* (с. 197).

Даследчык разглядае таксама моўнае рэдагаванне ў 1920-я гады твораў Якуба Коласа. Прыводзіць шэраг змен у Коласавых выданнях і заўважае, што яны *былі абумоўлены прэферэнцыямі, якія акрэсліліся ў тагачасным узусе ў дачыненні да канкрэтных слоў і формаў, а таксама нармалізацыйнымі тэндэнцыямі тагачаснай беларускай лінгвістыкі* (с. 204). Шкада, што Аўтар не зрабіў падобнага агляду творчасці другога класіка беларускай літаратуры – Янкі Купалы.

З галіны словаўтварэння С. Запрудскі аналізуе нульсуфіксальныя назоўнікі і заўважае, што некаторыя лексемы (*тышу заступа, няўрод, стрым*) прыйшлі ў літаратурную мову з народнай, іншыя былі запазычаны з суседніх моў: з польскай (*апал, вытасы*), ці ўкраінскай (*вадазбор, забяспека*), а яшчэ іншыя былі штучнымі наватворамі (*змык, пацёк*) і з пачатку 1930-х гадоў сталі замяняцца інтэрнацыяналізмамі.

Аўтар даследавання на прыкладах вытворных прыметнікаў аналізуе таксама акцэнтнае вар’іраванне, якому ў 1920-х – першай палове 1930-х гадоў падлягалі прыметнікі з рознымі суфіксами. Звяртае пры гэтым увагу на істотны ўплыў дзвюх суседніх моў: польскай і расійскай.

У пятым раздзеле пад загаловам *Рэформа беларускай мовы 1933 г. як паваротны пункт у гісторыі беларускага мовазнаўства і літаратурнай мовы* (с. 218–263) С. Запрудскі засяроджвае ўвагу на сітуацыйных, асяроддзевых і іншых фактарах выпрацоўкі правапісных нормаў беларускай мовы ў 1930–1932 гады і правядзення рэформы беларускай мовы 1933 года, а таксама аналізуе Пастанову СНК БССР «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу» як навуковы і палітычны дыкурс.

Аўтар падкрэслівае, што арышты беларускіх лінгвістаў у 1930 годзе паралізавалі дзейнасць Інстытута мовазнаўства БАН. Гэта вельмі важны раздзел у кнізе, у якім даследчык дэталёва прадставіў трагічны ўплыў палітыкі на лёс беларускіх мовазнаўцаў і будучыню беларускай мовы. Прывёў выказванні прэзідэнта БАН Паўла Горына, які разглядаў навуку ў катэго-

рыі класавай з’явы і ставіў задачу падрыхтоўкі кадраў з *радоў пралетарыяту, калгаснікаў, саўгаснікаў і бядняцка-серадняцкіх мас сялянства* (с. 224). У 1933 годзе яшчэ ўзмацніўся кантроль над навуковай прадукцыяй, што *ставіла навукоўцаў у сітуацыю заложнікаў, арыентавала іх на першачарговае задавальненне патрэб палітычнай кан’юнктуры, выключна моцна абцяжарвала штодзённую навуковую практыку* (с. 234). У такой сітуацыі вельмі складана было працаваць над новым праектам правапісу, а трэба было гэта зрабіць хутка, паколькі ранейшыя падручнікі Я. Лёсіка былі выведзены са школьнага ўжытку як шкодныя. Правапісны праект Інстытута мовазнаўства быў ухвалены на пасяджэнні прэзідыума БАН 25 чэрвеня 1933 года. С. Запрудскі аналізуе ўвядзеныя змены (с. 241–242). Трыма днямі пазней «Галоўныя моманты спрашчэння беларускага правапісу» былі апублікаваныя ў газеце “Звязда”. Разам з гэтым у прэсе паявілася шмат публікацый, востра крытыкуючых “нацдэмаў” у навуцы, што прывяло да арыштаў былога дырэктара Інстытута мовазнаўства Пятра Бузука ды зусім нядаўна прызначанага на гэтую пасаду Ігната Дварчаніна.

Пастанова СНК БССР «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу» была зацверджана 27 жніўня 1933 г. Структурна пастанова складалася з прэамбулы і пяці раздзелаў: *Правапіс галосных, Правапіс зычных, Правапіс слоў іншамойнага паходжання, Правапіс уласных імёнаў, прозвішчаў і географічных назваў, Марфалогія*. У прэамбуле, між іншым, гаварылася:

Беларускі нацыянал-дэмакратызм, выходзячы з сваіх буржуазных, контррэвалюцыйных мэт, праводзіў падрыўную шкодніцкую работу, як на гаспадарчым, так і на культурным фронце, у тым ліку і ў галіне мовы, тэрміналогіі і правапісу. Нацыянал-дэмакратызм імкнуўся ўсімі мерамі і спосабамі адарваць беларускую літаратурную мову ад мовы шырокіх беларускіх працоўных мас, ствараў штучны бар’ер паміж беларускай і рускай мовамі і засмечваў беларускую мову рознымі сярэднявекавымі архаізмамі і буржуазнымі вульгарызмамі (с. 247).

С. Запрудскі дакладна аналізуе ўвядзеныя правілы (с. 248–253) і адначасова прыводзіць скіраваную супраць лінгвістаў рыторыку, якая суправаджала дзеянні праваднікоў рэформы (с. 253–259). Дадатковым плюсам усебаковага агляду сітуацыі з’яўляецца паказ стаўлення да рэформы беларускіх і замежных лінгвістаў, як тагачасных (Ян Станкевіч), так і сучасных (Аркадзь Жураўскі, Аляксандр Падлужны, Пітэр Мэё). Аўтар даследавання слухна канстатуе: *Беларускі выпадак наказвае: у арфаграфічнай практыцы бывае, што законным і “навуковым” з’яўляецца не тое, што ўстаноўлена ў дыскусіях паміж навукоўцамі, а тое, што па нейкіх прычынах (у тым ліку выключна “ненавуковых”) сцвердзілася і рэальна ўжываецца* (с. 261). С. Запрудскі не пакідае сумненняў, што беларуская мова пацярпела не толькі ў 1930-я гады, але і ў пазнейшы час, таму што не адбылося належнага асвятлення і асуджэння ранейшых дзеянняў. *Рэформа беларускай мовы 1933 г. з’яўляецца прыкладам непасрэднага ўздзеяння на мойнае рэфармаванне ідэалагічных фактараў. Гэтыя фактары былі відавочнымі падчас прыняцця дэкрэта СНК, але пазней былі затушаваны – дзякуючы намаганням*

палітыкай, пісьменнікай, гісторыкай, у тым ліку і гісторыкай беларускай мовы і мовазнаўства (с. 263).

У шостым раздзеле *Лінгвістыка 1930-х гг.: станаўленне дысцыпліны “культура мовы” і падрыхтоўка лексікаграфічных прац* (с. 264–299) С. Запрудскі звяртае ўвагу на тое, што ў першай палове 1920-х гадоў іерархія задач была абумоўлена тагачасным грамадскім запытам на беларускую мову, і таму галоўныя працы беларускіх лінгвістаў засяроджваліся вакол стварэння перакладных слоўнікаў, распрацоўкі тэрміналагічнай лексікі, удасканалення правапіснай сістэмы беларускай мовы, а меншая ўвага аддавалася падрыхтоўцы рэкамендацый у галіне культуры мовы. Спецыфічная сітуацыя была ў Заходняй Беларусі, дзе В. Ластоўскі і Я. Станкевіч ужо ў першай палове 1920-х гадоў друкавалі культурамоўныя матэрыялы. У БССР сітуацыя пачала змяняцца ў другой палове 1920-х гадоў, разам з пашырэннем функцый беларускай літаратурнай мовы ды развіццём кнігадрукавання і часопіснай крытыкі. У часопісе “Узвышша” была заснавана спецыяльная рубрыка *Культура мовы*, выразнай асаблівасцю якой была апора аўтараў на асабістае веданне беларускай мовы і ў сувязі з гэтым індывідуальнае вырашэнне розных існуючых праблем, без спасылак на тэарэтычныя працы. Зусім па-другому была пастаўлена праблема культуры мовы ў 1930-я гады, калі радыкальным чынам узмацніўся палітычна-ідэалагічны кантроль за беларускай лінгвістыкай. Тады пачалі прыводзіцца цэлыя спісы “шкодніцкіх” ці “класава варожых слоў”.

С. Запрудскі прадставіў выказванні ў галіне культуры мовы многіх пісьменнікаў, між іншым, Пятра Глебкі, Кандрата Крапівы, Якуба Коласа, а таксама палеміку паміж газетамі “Звязда” ды “Літаратура і Мастацтва”. Аналіз багатага матэрыялу дазволіў Аўтару канстатаваць, што з-за *неспрыяльнага ідэалагічнага і маральна-псіхалагічнага клімату на працягу 1930-х гг. моцна змяніўся моўны узус, якому нярэдка былі ўласцівы нівеліраванне, панаванне няправільна зразуметага нейтральнага стылю. У беларускай літаратурнай мове ў гэты час радыкальна звузілася выкарыстанне спецыфічнай народнай лексікі, паланізмаў і формаў, тоесных з польскай мовай, затое бескантрольна сталі пранікаць у літаратурнае маўленне русізмы* (с. 284).

С. Запрудскі дакладна абмяркоўвае таксама лексікаграфічныя працы 1930-х гадоў, і сярод іх падрыхтоўку «Руска-беларускага слоўніка» ў 1931–1935 гадах, які быў выдадзены ў 1937 годзе пад рэдакцыяй Андрэя Александровіча. Гэты слоўнік часта крытыкуецца лінгвістамі за ягоную празмерную русіфікаванасць. Тым часам С. Запрудскі звяртае ўвагу на неабходнасць улічваць умовы, у якіх рыхтаваўся гэты слоўнік, і таму піша, што *няма падстаў строга судзіць яго за русіфікаванасць, бо, працуючы ва ўмовах тэарору, укладальнікі слоўніка змушаны былі ўлічваць сумны досвед сваіх папярэднікаў і адаптаваць свае падыходы да вымогаў часу. Акрамя таго, як вынікае з прадмовы, руска-беларускі слоўнік 1937 г. прызначаўся перадусім для партыйнага, камсамольскага, фабрычна-заводскага і калгаснага актыву, і як такі ён, магчыма, у нейкай ступені задавальняў патрэбы гэтага моцна русіфікаванага слою* (с. 290).

Раздзел сёмы *Змены ва узусе беларускай літаратурнай мовы 1930-х гадоў* (с. 300–318) складаецца з двух падраздзелаў: *Лексічныя праўкі і Стылістычныя зрухі ў сінанімічных радах*. Аўтар звяртае ўвагу на шматлікія праўкі ў выданнях 1930-х гадоў, якія сведчаць пра імкненне пазбягаць палагізмаў і слоў, тоесных з польскай мовай. Замяняліся яны русізмамі ці словамі тоеснымі з расійскай мовай альбо беларускімі лексемамі. Падобныя захаваны да тычылі беларускіх слоў, якія былі пашыраны ў гаворках, а таксама непрымальных тагачаснымі рэдактарамі наватвораў. С. Запрудскі падкрэслівае, што гэтыя праўкі былі абгрунтаваныя толькі ў некаторых выпадках. *Пачынаючы з 1933 г. можна назіраць выразны зрух раней усталяваных лексічных нормаў, які закранаў часам самыя звычайныя словы. Пасля 1933 г. адбывалася актыўнае нівеліраванне беларускай лексікі з гэтай максімальна павялічыць колькасць супадзенняў паміж беларускай і рускай мовамі, паставіць заслон перад спецыфічнай беларускай лексікай, распадобніць беларускі лексічны склад са словамі польскай мовы* (с. 306). Размежаванне моўных рэсурсаў, якое назіралася ў той час, спрыяла стылістычнай дыферэнцыяцыі, што прывяло да ўзнікнення стылістычнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы ў яе сучасным выглядзе – падкрэслівае С. Запрудскі.

Асаблівай ўвагі заслугоўваюць бібліяграфічныя спасылкі, якія налічваюць 776 публікацый на беларускай, расійскай, украінскай, польскай, англійскай, нямецкай, французскай ды іншых мовах. Гэтае літаратурнае багацце дазволіла Аўтару паказаць працэс станаўлення беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гадоў на фоне падобных ці адметных працэсаў у суседніх дзяржавах, а таксама прадставіць погляд замежных вучоных, якія займаюцца даследаваннем гісторыі развіцця беларускай мовы.

Кніга Сяргея Запрудскага “Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930 гады” – гэта вельмі важная навуковая праца, у якой раскрываюцца поспехі і няўдачы беларускіх лінгвістаў двух дзесяцігоддзяў: росквіту беларусізацыі ды перыяду тэрору і змагання з “нацдэмаўшчынай”. Аўтар умела супаставіў мовазнаўчую працу з палітычна-ідэалагічнай сітуацыяй, паказаў уплыў экстралінгвістычных фактараў на развіццё беларускай мовы. Дадатковая каштоўнасць кнігі заключаецца ў шырокім выкарыстанні апублікаваных і нават рукапісных матэрыялаў з аналізаванага перыяду, а таксама вялікай колькасці мовазнаўчых і моўных прыкладаў, прадстаўленых на фоне палітычна-гістарычных падзей ды праз прызму беларускай і замежнай лінгвістыкі. Кніга напісаная вобразна і зямальна, так што перад чытачом прамільгваюць мінулыя падзеі і як жывыя паўстаюць мовазнаўчы перыяды 1920–1930-х гадоў. Несумненна, трэба вітаць выхад гэтай працы, якая грунтоўна і падрабязна апісвае тагачасныя падзеі, нанова расстаўляе ўсе кропкі і запаўняе існуючы дагэтуль прабел. Асабліва важнае значэнне мае яна для гісторыкаў беларускай літаратурнай мовы, для якіх павінна стацца настольнай кнігай.

*Ніна Баршчэўская
Варшава*